

ELŐSZÓ

Pázmány Péter kis példabeszédei elé

Négyszázötven esztendeje, 1570-ben született Pázmány Péter, akit úgy tart számon irodalomtörténetünk, mint a magyar irodalmi próza megteremtőjét, a történelemtudományunk pedig úgy, mint a magyar ellenreformáció legnagyobb alakját.

Ősi nemesi családból származik, őse a Szent István korabeli Pázmán lovag. Nagyváradon protestáns szülők gyermeke, később tér át a római katolikus hitre, Szántó István jezsuita hatására. Gyerekkorát Váradon tölti, Kolozsvárt a jezsuita kollégiumban nevelkedik, 1587-ben lép be a rendbe, Krakkóban novícius, előbb Bécsben, majd Rómában tanul, Grazban már filozófiát tanít. 1616-ban lesz esztergomi érsek, 1629-ben bíboros. A halál 1637-ben éri utol Pozsonyban.

Minden gondolata Isten és az üdvözülés körül forog, írásában mégis életszerűség van. Pázmány az ellenreformáció érdekében a maga sajátos módján teljes önkifejezésre törekszik. Vérmérséklete szerint féktelen reneszánsz-ember, akit a hit és hivatástudat zaboláz, mint ő maga mondja: *„hitnek engedelmessége alatt fogva tartom értelmemet és érzékenységimet”*. Ő a hitben, a katolikus igazság védelmében, a polémiában bontja ki egyéniségét, az elfogadott keretek között éppoly teljességgel, mint Michelangelo vagy Leonardo a maga területén.

Világosan látja az egész életét betöltő célt, s annak elérése érdekében mozgósítja valamennyi energiáját. Vitáiban egész személyisége jelen van, nemcsak a teológus, a hívő, a racionalista, a humanista, benne van a költő, a szent, a józan paraszt, az élesesű gondolkodó. Nem az élet élvezetében, hanem hivatása úzásában éli ki hatalmas erőtartalékait. Egy-egy polémiája olyan gazdag, mint egy átlagos polgár egész élete.

A katolicizmus a 16. században szervezetlensége miatt veszített csatát a protestantizmussal szemben. Nemcsak a katolikus rendek szorultak kisebbségbe az országgyűlésen,

de elnéptelenedtek a kolostorok is (1605-ben öt kolostorban összesen harminc ferences szerzetest tartottak számon). Elnéptelenedtek a plébániák, a katolikus papok nem csekély része áttért az új hitre. Az egyház Pázmány életében is siralmas állapotban volt. A számban és műveltségben elégtelen papság nem bírta ellátni a lelkipásztori teendőket. „*Éjjel-nappal azon gondolkodom – írja Pázmány II. Ferdinánd királynak – hogyan lehetne komolyan előbbre vinni a katolikus vallást.*” Fő célja az ország katolizálása. Valamennyi feltételt, valamennyi követelményt világosan lát és ehhez szabja tevékenységét. A végső cél érdekében működik mint hitvitázó, mint lelkipásztor, mint egyházszervező és mint térítő; különféle tevékenységei kiegészítik egymást.

A fiatalság nevelésével akarja biztosítani a már elért eredményeket. 1616-tól kezdve, amikor esztergomi érsek lesz, hatalmas egyházszervezési munkát végez. Mindenekelőtt visszaserzi azokat az egyházi jövedelmeket, melyekre a főnemesség rátette a kezét, papnöveldéket létesít, hogy megújítsa a klérust, mert felismerte, hogy a protestantizmus a paphiány miatt nyert tért az országban. 1623-ban megalapítja Bécsben a Pázmáneumot, 1635-ben a róla elnevezett egyetemet Nagyszombaton, amely ma Eötvös Loránd Tudományegyetem néven működik Budapesten. Ezeket az intézményeket csaknem teljes egészében saját jövedelméből finanszírozta, számba jöhető állami hozzájárulás nélkül. Becslések szerint körülbelül egymillió aranyforintot fordított egyházi és kulturális célokra.

Személyesen is végzett térítői munkát, mégpedig igen eredményesen. Igaz a megállapítás, hogy Pázmány „*protestáns Magyarországon született és katolikus Magyarországon halt meg*”. Annyi bizonyos, hogy 1655-ben már csak négy protestáns főnemesi család élt a királyság területén. Híven racionális és gyakorlati szelleméhez, Pázmány elsősorban a főnemeseket iparkodott megtéríteni. Ebben a korszakban még a *cuius regio eius religio* [akié a föld, azé a vallás is] törvénye uralkodott, vagyis ha egy latifundium birtokosa

visszatért a katolikus egyházba, birtoka egész népességét a maga hitére kényszerítette, noha ez nem mindig ment simán.

Sík Sándor behatóan foglalkozik Pázmány Péterrel, az íróval, művében számos szövegrész elemzésével bizonyítja, hogy Pázmány nyelve barokk. Pázmány olykor „monumentális szózuhatagokkal él”, „szinonimákat halmoz” és valószínűs „ige-orgiákban” tobzódik, a következő passzust idézi példaként:

„A szántó-vető ember, hogy csűrbe-való búzája teremjen, megégeti, feltöri, megforgattya, ganéjossa, boronállya a földet; hogy asztalra-való kenyér legyen a búzából, felaratyják, cséplik, szórják, rostállják, malomban porrá törik, szitállják, dagasztyák, kemencében fűtik; – hogy pincébevaló bora legyen a szőlőnek a vincellér megkapállya, bújtattya, metszi, karózza, levelezi, gyomlálja, leszaggattya, megtapodgya, kisajtolja: hasonlóképpen cselekszik Isten. A kiket Menyország vendégségére rendelt, azokat a földön csapásokkal gyalulja, sanyargatásokkal készíti a boldogságra.”

Pázmány Péter stílusa szenvedélyesen és nyugtalanul áradó. A stilszta Pázmányt épp azért illeti meg különleges hely a magyar prózai irodalomban, mert nála nincsenek üresjáratú mondatok, töltelék szavak, minden szavával, minden mondatával közöl valamit, a díszei sem üres díszek. Ha kérdez vagy ismétel, azt a műfaj követeli, a mondatok ritmusa, dinamikája, indulati tartalma.

Kézen fogja olvasóját s úgy vezeti a természet csodái között Istenhez. Áttekinthetetlenül gazdag művében talán az ilyen részek a legfényesebbek, legsugárzóbbak, legtisztábban költőiek:

„Ki tudná megmondani, honnan legyen egy kis artériának szüntelen pulsussa, mozgása, melyből egészségünk állapottyáruul ítéletet tésznek az orvosok? Hogy az agyunk veleje mindenkor leveg és dobog, hogy a szívünk hegye soha meg

nem szűnván fáradhatatlanul ki és bévonódik: hogy a tüdő éjjel-nappal mozog, mint a fúvó: láttyuk és érezzük, nincs is annyi tehetségünk, hogy megállathassuk, de okát és módját nem tudhattuk.”

„Gondold meg az nagy álló fáknak sok átbogú gyökerének erős fundamentomát, melyek az szelek és égiháborúk ellen helységben tartják azt a nagy fát, azmelyet sok száz ember sem tarthatna egyenesen; jusson eszedben, mimódon zöldül meg kikeletkor, miképpen szíják fel az ő ágai titkos és megfoghatatlan csatornákon az nedvességet, és ebből vesszőket, leveleket és gyümölcsöket nevelnek.”

„Noha [a méhek] geometriát nem tanultak, de oly szépen egyformán hat-hat szegletű házacskákat raknak lábokkal és szájjakkal, hogy sok méregetéssel kellene az bölcs matematikusoknak is hasonlót csinálni. Ilyenformán pedig azért csinálják cellájokat, hogy több házacská férjen az kosárban és boltosok is légyenek, hogy egyik a másik alatt le ne szakadgyon.”

E mondatoknak az értéke nemcsak költőiségükben van, hanem pontosságukban is. A kor szellemével mérve, az ilyen és ehhez hasonló leírásokban bátran a magyar tudományos nyelv kezdeteit láthatjuk.

Pázmány mondatai széles skálán mozognak, szövegében sokszor találkozunk közmondásokkal: – *„egy fecske tavaszt nem szerez”, „lassan járj s hamarább elérkezel”* – *„horgas tőkét nehéz igyenesíteni”* – *„a varga felyeb ne szóljon a kaptafánál”* – s itt már a latin szentenciáknál tartunk. Vannak azonban olyan szentenciái, amelyeket nyugodtan vehetünk máximáknak vagy aforizmáknak is:

„a tanítónak jó intése keveset használ, ha maga erkölcsével tükört nem mutat” – *„ki jót tanít és különbet cselekszik, egy kézzel Istenhez vonzza, más kézzel visszataszítja az embereket és olyan, mint amaz asszony, mely nappal szoptatta és éjjel megnyomta és megölte gyermekét”* – *„nem kedves*

(Istennek) hogy a szép nyers ifjú esztendőket ördög szolgálattában töltvén, fogyaték, бүdös, rothatt vénségünket adgyuk neki”, vagy „nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű ne volna; nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó nem található: azért a tövis-közül kiszaggattuk a rósát; a sárból kimossuk az aranyat: a mi jót a pogányok írásiban találunk, épületünkre fordítjuk.”

Akik behatóbban foglalkoztak Pázmány Péterrel, az íróval, ki bátrabban, ki féltékenyebben, mindnyájan megkockáztatják azt a véleményt, hogy a nyelvújításnak Pázmány nyelvéhez kellett volna fordulnia. Tolnai Vilmos azt írja róla, hogy nem volt tudatos nyelvújító. Pázmány talán nem eléggé tudatos, de felkészült nyelvújító volt.

Toldy Ferenc szerint Pázmány „*a mai magyar könyvnyelvet teremtette meg, a nyelvnek nem várt kiképzést adott... méltán egy új kor megnyitójának tekinthető*”. Beöthy Zsolt szerint hatása rendkívüli vitatkozó tehetségében, nagy tudásában és nyelve erejében rejlik: ... „*a nép nyelvén szól, melyet tösgyökeres és nyers közmondásaival és szólásformáival ő vitt be először az irodalomba*”.

Pázmány a magyar nyelv legelszántabb védelmezője, s egyben egyik mestere is volt. Írásai valóságos stílusbravúrok, jellemzői a többszörösen összetett körmondatok, a képekben való láttatás, olykor az élőbeszéd elevensége, s háttérben a hatalmas műveltség és életismeret. Ahogyan Kosztolányi írta róla: „*tollán forró tinta csordogál, kalamárisában pedig tűz van, égi szikra, de a poklok kénkőves lángja is.*”

* * *

Könyvünk 150 részletet tartalmaz Pázmány írásaiból. Válogatásunkhoz felhasználtuk Vargyas Endre 1896-ban napvilágot látott *Gyöngyök* című kiadványát. A kötet a TINTA Könyvkiadónál megjelent *Isteni igazságra vezérlő gondolatok – 440 gyöngyszem Pázmány Péter műveiből* című kiadvánnyal párt alkot: míg az a gyűjtemény leginkább rövidebb elmés bölcsességeket, maximákat tartalmazza, jelen kiad-

vány pedig főként Pázmány példabeszédeit, természeti képekkel bevezetett gondolatait foglalja magába.

A TINTA Könyvkiadó ezzel a kis könyvvel hajt fejet és tiszteleg a 450 éve született Pázmány Péter géniusza előtt.

Irodalom

BITSKEY ISTVÁN: Pázmány Péter. Magyar História Életrajzok, Gondolat, Budapest, 1986.

CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS: A magyar nyelv szótára I–VI. Athenaeum, Budapest, 1862–1874.

FRANKÓI VILMOS: Pázmány Péter és kora I–III. Pest, 1868.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Pázmány (1570–1637). Irodalomtörténet, 1971. 3/53. évf., 41–75.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: A magyar próza atyja. [Pázmány Péter] Nyugat, 1920. XIII. évf., 19–20. szám

SÍK SÁNDOR: Pázmány – Az ember és az író. Szent István Társulat, Budapest, 1939.

VARGYAS ENDRE: Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből. Krausz A. fia, Veszprém, 1896.

* * *

Isteni igazságra vezérlő gondolatok. 440 gyöngyszem Pázmány Péter műveiből. Szerk.: Kiss Bernadett, TINTA Könyvkiadó, Iránytű sorozat, Budapest, 2020.

Pázmány Péter fő művei:

Felelet. Nagyszombat, 1603.

Keresztyéni imádságos könyv. Graz, 1606.

Öt szép levél. Pozsony, 1609.

Isteni igazságra vezérlő kalauz. Pozsony, 1613.

Vasárnapokra és egynéhány ünnepekre rendelt evangéliumokról prédikációk. Pozsony, 1631.